

Millet Kütüphanesinde Korunan Cönk Formunda Tertip Edilmiş Dîvân-ı Hâfız Adlı Eserin Tezyinatı

*The Illumination of the Manuscript Entitled Dîvân-ı Hâfız, Compiled in the Cönk Format
and Preserved in the National Library*

ÖZET

Bu çalışma, yazma eserlerin hem içerik hem de fiziki özellikleri bakımından taşıdığı çok yönlü değeri esas alarak, cönk türündeki eserlerin tezyinî özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. El yazmaları; dinî, edebî ve ilmî içeriklerinin yanı sıra, kitap sanatları kapsamında değerlendirilen biçimsel nitelikleriyle de kültürel mirasın önemli unsurları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda cönkler, halk edebiyatı ile klasik Türk edebiyatını bir araya getiren yapılarıyla dikkat çekmekte; içerdikleri divanlar ise klasik edebiyatın önemli örneklerini bünyesinde barındırmaktadır. Literatürde cönkler üzerine yapılan çalışmaların büyük ölçüde metin merkezli olduğu, buna karşılık tezyini özelliklerine yönelik incelemelerin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu eksiklikten hareketle, araştırma kapsamında Yazma Eserler Kurumu kütüphanelerinde “cönk” başlığı altında kayıtlı 900’ü aşkın yazma eser fiziki ve tezyini açıdan incelenmiş; neticede Millet Kütüphanesi Ali Emîri Manzum Koleksiyonu’nda AE Mnz. 799 numarayla kayıtlı, 1632 tarihli Dîvân-ı Hâfız adlı cönk tespit edilmiştir. Çalışmada, incelenen eserin hem cönk hem de divan özelliklerini bünyesinde barındırması nedeniyle, öncelikle cönk ve divan kavramları arasındaki ilişki ve bu ilişkinin kitap sanatlarındaki tezahürleri irdelenmiştir. Ardından yazmanın tezyinatı; renk, motif, teknik, kompozisyon ve üslup özellikleri bakımından ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, bu çalışmanın cönklerin tezyinî özelliklerine ilişkin literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlaması ve yeni araştırmalara kaynak teşkil etmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millet Kütüphanesi, Cönk, Divan, Tezyinat

ABSTRACT

Focusing on the multifaceted value of manuscripts in terms of content and physical attributes, this study analyzes the illuminative/ornamental features of cönk (leather-bound pocket anthologies/commonplace books/miscellanies) type works. In addition to their religious, literary, and scientific content, manuscripts constitute significant elements of cultural heritage owing to their formal attributes evaluated within the scope of book arts. In this context, cönks stand out as structural intermediaries that unify folk literature and classical Turkish literature, with the divans contained within them embodying crucial specimens of the classical literary tradition. Extant literature demonstrates that scholarly research on cönks has largely focused on textual analysis; conversely, critical examinations of their illuminative and aesthetic characteristics have been largely overlooked. In response to this lacuna in the literature, over 900 manuscripts cataloged under the rubric of 'cönk' within the repositories of the Manuscript Institution of Turkey were analyzed from both physical and decorative perspectives. Consequently, a cönk titled Dîvân-ı Hâfız, bearing the shelf-mark AE Mnz. 799 in Ali Emîri Verse Collection of the National Library and dated to 1632, was discovered. Following this, the ornamentation of the studied manuscript was thoroughly analyzed based on its color, motif, technique, composition, and stylistic properties. Based on the findings obtained, this study aims to contribute to filling the gap in the literature regarding the decorative features of cönks and to serve as a resource for future research in the field.

Keywords: National Library, Cönk, Divan, Illumination

GİRİŞ

Türk kitap sanatları içerisinde önemli bir yere sahip olan yazma eserler; dinî, ilmî ve edebî alanlarda zengin bir birikimi yansıtmaktadır. Bu yazmalar arasında yer alan cönk şeklinde ciltlenmiş fakat konuları farklı olan eserlerde vardır. Divanlar da bu duruma örnek eserlerdendir.

Bu iki edebi tür muhtevaları bakımından Türk edebiyatı ve kültür tarihinin temel kaynakları arasında bulunmaktadır. Cönkler, genel olarak halk ve âşık edebiyatı ürünlerinin derlendiği anonim defterler olarak bilinse de derleyicisinin tercihinine bağlı olarak divan şairlerine ait şiirleri de içerebilmekte; hatta bazı örneklerde tamamen divan şiirlerinden oluşan cönkler de görülebilmektedir. Bu yönüyle cönk hem Klasik Türk edebiyatı hem de halk edebiyatı arasında bir köprü işlevi görmektedir (Gökay, 1993:74; Köksal, 2017: 248).

Şekil bakımından değerlendirildiğinde bu eserlerin uzunlamasına (tûlânî) açılanlar cönk olarak tanımlanırken, sağdan sola, solda sağa açılanlar ise “mecnua” olarak adlandırılmaktadır (Elçin, 2004: 5). İçerik açısından ise şiir, türkû, mâni, destan, dua, hutbe gibi sözlü kültür ürünlerinin yanı sıra günlük hayata dair çeşitli kayıtları da bünyesinde

Feza Keleş Şahbudak¹
Hüseyin Elitok²

How to Cite This Article

Keleş Şahbudak, F. & Elitok, H. (2026). Millet Kütüphanesinde Korunan Cönk Formunda Tertip Edilmiş Dîvân-ı Hâfız Adlı Eserin Tezyinatı. *International Academic Social Resources Journal*, 11(4), 417-431. (e-ISSN: 2636-7637). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22641497>

Arrival: 12 June 2026

Published: 31 August 2026

Academic Social Resources Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Öğr. Gör., Batman Üniversitesi Tek. Bil. MYO. Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Plastik Sanatlar Sanat Dalı Sanatta Yeterlilik Programı Öğrencisi. ORCID: 0000-0001-5306-2449

² Doç. Dr., Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi. ORCID: 0000-0001-9485-1516

barındıran çok yönlü kaynaklardır (Kayalık Şahin, 2015: 709). Bu çeşitlilik, cönklerin yalnızca edebî değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir belge niteliği taşıdığını göstermektedir.

Divanlar ise daha çok Klasik Türk edebiyatı çerçevesinde, şairlerin şiirlerini belirli bir tertip ve düzen içerisinde topladıkları eserlerdir. “Divan” kelimesi Farsça kökenli olup Arapçaya ve diğer dillere geçmiştir. Başlangıçta Arap edebiyatında seçme şiirlerin bir araya getirildiği mecmualar için kullanılmıştır (İsen vd., 2011: 20–21). Şairler, genellikle hayatlarının olgunluk dönemlerinde şiirlerini nazım şekilleri ve türlerine göre tasnif ederek divanlarını oluşturmuşlardır. Bu düzen içerisinde kasideler, gazeller, musammatlar ve diğer nazım şekilleri belirli bir sistem dâhilinde sıralanır (İsen vd., 2011: 20–21; Mermer vd., 2012: 143–144). Eksik veya küçük hacimli divanlar ise “divançe” olarak adlandırılmaktadır (Akün, 1994: 398).

Cönk ve divanlar, farklı edebî çevrelerde ortaya çıkmış olmalarına rağmen, içerik bakımından birbirleriyle etkileşim hâlinindedir. Nitekim cönklerde divan şiirlerinin yer alması, halk ve saray edebiyatı arasındaki kültürel geçişkenliği açıkça ortaya koymaktadır (Elçin, 2004: 5; Akün, 1994: 389). Bu bağlamda cönklerin yalnızca biçimsel bir tür olarak değerlendirilmesi; kataloglama süreçlerinde ise muhtevanın esas alınarak “Şiir Mecmuası (cönk şeklinde)” gibi tanımlamalar yapılması bilhassa araştırmacılar için daha işlevsel bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlamda, Millet Kütüphanesi’nde AE Mnz. 799 numarayla kayıtlı olan Dîvân-ı Hâfız adlı eser, cönk-divan ilişkisini gösteren önemli örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir (Köksal, 2017: 248).

İçerik bakımından son derece zengin olan cönkler, bezeme özellikleri açısından değerlendirildiğinde çoğunlukla sade eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bu durum, cönklerde tezyinatın hiç bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim az sayıda da olsa bezemeli cönk örneklerine rastlanmakta; özellikle divan edebiyatı şiirlerini ihtiva eden cönklerin şekil ve muhteva bakımından daha özenli hazırlandığı görülmektedir. Bu tür eserlerde şemsel ciltler, tezhip süslemeleri ve nitelikli hat örnekleri dikkat çekmektedir (Emlak, 2020: 276).

Halk edebiyatı ürünlerini içeren cönklerin aksine, divan edebiyatının yüksek zümreler arasında gelişmesi, divan şiirini ihtiva eden cönklerde maliyeti yüksek ve daha özenli tezyinat uygulamalarının görülmesini beraberinde getirmiştir. Bu şekildeki cönklerin tespiti için yapılan araştırmalar neticesinde; Türkiye Yazma Eserler Kurumu bünyesinde yapılan incelemelerde 900’den fazla cönk fiziki ve tezyini açıdan değerlendirildi. Değerlendirilen eserlerin büyük çoğunluğunun bezemesiz olduğu tespit edilmiştir. İncelenen örneklerin bir kısmının yalnızca metin kısmının etrafının cetvelli olduğu, çok az bir bölümünde ise tezyinat unsurlarına yer verildiği görülmektedir. Bezemeli cönklerde ise süslemelerin genellikle sınırlı sayıda sayfada yer aldığı, çoğu zaman acemice bir işçilik sergilendiği görülür. Bununla birlikte bazı sanatsal değeri düşük tezyinatlar da rastlanmaktadır.

Bu eserlerin cilt özellikleri incelendiğinde, cönklerin genellikle siyah, kahverengi, bordo ve kırmızı tonlarında deri ile kaplandığı görülmektedir. Bu ciltlerde şemse, zencerek ve çeşitli bitkisel motiflerin yer aldığı; ebru süslemelerin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu bezemelerin çoğunlukla benzer kompozisyonlar tekrar edilerek oluşturulduğu dikkat çekmektedir.

Genel olarak cönklerin fiziksel özellikleri, muhteviyatı ile ilişkili olarak oldukça çeşitlilik göstermektedir. Daha ziyade besmele ile başlayan bu eserlerin yaprak sayısı 10 ile 300 arasında değişmekte; farklı ebatlarda hazırlanmış örnekleri bulunmaktadır. Bazı cönklerde kopmuş sayfalar, eksik varaklar ve okuyucular tarafından sonradan eklenmiş notlar yer almaktadır. Kâğıt özellikleri incelendiğinde ise erken dönem cönklerde daha kaliteli ve iyi işlenmiş kâğıtlar kullanılırken, sonraki yüzyıllarda daha kalın, kaba ve filigranlı kâğıtların tercih edildiği görülmektedir. XIX. ve XX. yüzyıla ait cönklerde ise aharlı, renkli (pembe, sarı, mavi vb.) kâğıtların kullanımı dikkat çekmektedir (Kaya, 2007: 254).

Bunların yanı sıra bezeme özellikleri bakımından oldukça zengin cönk örnekleri de mevcuttur. Özellikle Ali Üsküdarî tarafından bezendiği bilinen bazı eserler, bu alandaki en dikkat çekici örnekler arasında yer almaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde T5650 numarayla kayıtlı Mecmûa-i Gazeliyyât, natüralist çiçek motifleriyle süslenmiş otuz bezeme örneği içermektedir (Duran, 2008: 140). Yine Ekrem Hakkı Ayverdi koleksiyonunda bulunan 1721 tarihli bir cönk ile İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T5657 numaralı, şarkı makamlarını içeren eser de Üsküdarî’ye atfedilen tezhip özellikleriyle dikkat çekmektedir (Duran, 2008: 164, 176).

Ayrıca, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde Y/212 numarayla kayıtlı ve XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait bezeme özellikleri taşıyan bir cönk ile yurt dışı kütüphanelerinde bulunan; Bibliothèque Nationale de France’ta Supplement Turc. 1615 numarayla ve Michigan Üniversitesi Kütüphanesi’nde 416 numarayla “Mecmua-yi Eş’ar” adıyla kayıtlı cönkler bu alandaki önemli örnekler arasında yer almaktadır (Köksal, 2017: 284–285). Bunların yanı sıra, tezyinat özellikleriyle dikkat çeken ve bu çalışmaya konu olan Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu AE Mnz. 799 numarada kayıtlı Dîvân-ı Hâfız da bu cönkler arasında değerlendirilmektedir. Söz konusu örnekler, cönklerin yalnızca içerik bakımından değil, aynı zamanda kitap sanatları açısından da önemli araştırma materyalleri olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma kapsamında incelenen Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda AE Mnz. 799 numarayla kayıtlı Dîvân-ı Hâfız, cönk formunda hazırlanmış dikkat çekici bir yazma eserdir. H. 1041 / M. 1632 tarihli olan bu eser, Osmanlı sadrazamı ve şair Hâfız Ahmed Paşa'ya aittir. Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde önemli bir yere sahip olan divan şiiri, tarihsel süreç boyunca çok sayıda şair yetiştirmiştir (Pala, 2008: 10). Bu gelenek içerisinde yer alan Hâfız Ahmed Paşa, XVII. yüzyılda yaşamış hem devlet adamı hem de şair kimliğiyle öne çıkmış isimlerden biridir (Uysal, 2010: 201; Köprülü, 1997: 84).

Muhtemelen H. 971 (M. 1564) yılında Filibe'de doğan Hâfız Ahmed Paşa, bir müezzinin oğlu olması sebebiyle "Müezzinzâde" olarak da anılmıştır. Küçük yaşta hıfzını tamamlamış, on beş yaşlarında İstanbul'a gelmiş ve I. Ahmed döneminde sesinin güzelliğinin fark edilmesi üzerine Enderun'a alınmıştır. Saray çevresinde hızla yükselen Paşa, zamanla padişah musahipliğine kadar ilerlemiştir (Köprülü, 1997: 84).

Hazırcevap, cesur ve fedakâr bir karaktere sahip olduğu belirtilen Hâfız Ahmed Paşa'nın devlet idaresinde aynı ölçüde dirayetli olmadığı ifade edilmektedir. "Hâfız" mahlasıyla şiirler kaleme alan Paşa, aynı zamanda iyi bir münşi ve hanende olarak da tanınmaktadır (Köprülü, 1997: 85). Divan edebiyatı geleneğini benimseyen şair, şiirlerinde bu geleneğin estetik ve biçimsel özelliklerini sürdürmüş; sanat, kültür ve tarih unsurlarını şiir aracılığıyla aktaran bir edebî anlayış ortaya koymuştur (Tosun, 2011: 5).

Şairin eserlerinde mûsikî terimlerine sıkça yer vermesi ve bazı şiir başlıklarında "beste-i Hâfız" ifadesini kullanması, onun mûsikî ile olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca asker şairler arasında yer alan Hâfız Ahmed Paşa, şiirlerinde sosyal hayatın izleri belirgin olup askerlik, övgü, nevrüz ve mûsikî gibi temalar ön plana çıkmaktadır. Nitekim divanında yer alan dokuz nevrüz konulu şiirde de bu tema çerçevesinde padişaha övgü unsurları dikkat çekmektedir. Hâfız Ahmed Paşa hem devlet adamı kimliği hem de şairlik vasfıyla klasik Türk edebiyatı içerisinde yer edinmiş değerli bir şahsiyettir (Uysal, 2010: 201).

Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde Hafız Ahmet Paşa'ya ait Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum Koleksiyonu'nda AE Mnz. 799 numarayla kayıtlı olan ve H. 1041 / M. 1632 tarihli bu küçük hacimli divan dikkat çekmektedir

Eserde, Hâfız Ahmed Paşa'nın "Hâfız" mahlasıyla kaleme aldığı şiirler yer almaktadır. İlk 34 yaprakta I. Ahmed'e ait gazeller ile Hâfız'ın bu gazellere yazdığı nazireler bulunurken, devam eden bölümlerde şairin tarih manzumeleri ve diğer şiirleri yer almaktadır (Aydın ve Uysal, 2013: 72). Hafızın şiirleri, nazîrecilik geleneği bakımından önemli olup, çoğu gazeli Bahtî'ye ve Çelebi Ahmet Efendi'ye nazire olarak yazılmıştır (Uysal, 2010: 201). Eserde toplam 56 gazel, 32 musammat, 12 kıta, 1 rubai, 4 nazım ve 1 müfret bulunmaktadır (Aydın ve Uysal, 2013: 72).

Saray çevresinde yer alan müellifin bulunduğu konumla ilişkili olarak, eserde maliyeti yüksek ve zengin tezhip süslemelerinin kullanıldığı görülmekte; bu durum eserin sanatsal değerini daha da artırmaktadır.

Yazma eserlerde kullanılan tezyinatın ise kimi zaman metnin içeriğine uygun olarak bezendiği kimi zamanda sanatçının tasavvuru ile tasvir edildiği görülür. Motiflerin sembolik anlamları ve bu anlamlarına işaret eden betimlerin metnin içeriğinde yer aldığı da görülebilir (Emlak, 2022: 179-202).

Nitekim yazma eserlerin değerlendirilmesinde yalnızca metinsel içerik değil, aynı zamanda eserin tertip özellikleri, yazı türü, kâğıt yapısı ve tezyinat unsurları da önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Dîvân-ı Hâfız hem edebî hem de kitap sanatları açısından incelenmesi gereken önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede söz konusu cönk formundaki bu eserin fiziki ve tezyini özellikleri aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

DÎVÂN-I HÂFİZ ADLI ESERİN ÖZELLİKLERİ

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum koleksiyonunda AEMNZ 799 Numarada kayıtlı cönk formunda yazılmış Dîvân-ı Hâfız adlı eser 80 varaktan müteşekkildir. H. 1041 / M. 1632 tarihli eserin müellifi Sadrâzam Mü'ezzinzâde Hâfız Ahmed Paşa'dır. Eserin kâğıt ebadı 95x212, yazı ebadı ise 40x125 mm'dir. Eser, is mürekkebi kullanılarak nesih hat çeşidi ile 7 satır üzere yazılmıştır. Metin içerisindeki bazı satırlarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Kâğıdı nohudi renkte ve aharlıdır. Cildi bezemeli olan eserin bütün sayfaları halkârî bezeme ile tezyin edilmiştir.

ESERİN CİLDİ

Dîvân-ı Hâfız adlı eserin cildi, koyu kahverengi deri ile kaplanmış olup alttan ayırma şemse tekniğinde yapılmıştır. Altan yukarıya doğru dikey açılan bir yapıya sahip olan cild kabının merkezinde dikey formu bir şemse kompozisyonu yer almaktadır.

Resim 1: Eserin Cildi ve Çizimi

Şemse içerisinde rûmî, hatâyî, penç ve yaprak motiflerinden oluşan, $\frac{1}{4}$ simetrik bir bezeme görülmektedir. Zemin rengi altın olan şemsede motifler derinin kendi rengindedir. Altın havalı dendanlarla sınırlandırılan şemsenin etrafı sade tığlarla tamamlanmış, iki ucuna küçük tepelik formları yerleştirilmiştir.

Cilt ön kabının dört kenarına altın cetveller çekilmiş, cetvel içlerinden şemseye doğru yönelen, köşelerden ve orta hatlardan çıkan sade tığlar ile bezeme tamamlanmıştır (Resim 1).

Resim 2: Eserin 4a Varağı ve Çizimi

Eserin nohudi renkte olan 4a varağında nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkârî bezeme yapılmıştır. İki kenardan tek dal üzerinde ve onu tamamlayan yan dallardaki hatâyî ve yaprak motiflerinden müteşekkil bezemenin devamında geniş alana yayılmış $\frac{1}{2}$ simetrik bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde diğer motiflere oranla daha büyük ve çok dilimli yapraklardan oluşan hatâyî motifi bulunmaktadır. Merkezdeki hatâyî motifinin iki kenarına uzanan, üzerinde yarım pençlerin bulunduğu, saz yaprakları çevrelemektir. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen bir kompozisyon görülmektedir. Halkârî bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış ve altın tahrir çekilmiştir. Boşlukları dolduran tirfillerle bezeme tamamlanmıştır (Resim 2).

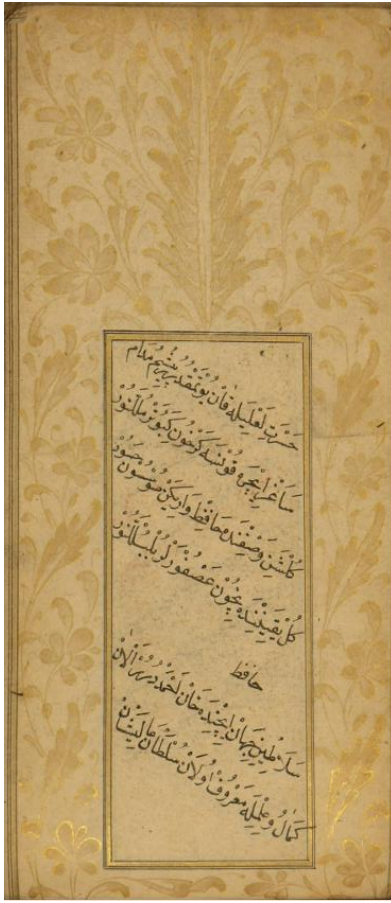
Resim 3: Eserin 6a Varağı ve Çizimi

Eserin nohudi renkte olan 6a varağında nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkârî bezeme yapılmıştır. Altın cetvellerle çevrelenmiş yazı alanının iki kenarında, tek dal üzerine birbirine eklenerek karşılıklı olarak uzayan sade yapraklardan oluşan bezemenin devamında geniş alana yayılmış $\frac{1}{2}$ simetrik bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde yer alan sade bir penç motifinden aşağı ve yukarı yönlerde çıkan gonca, sade hatâyî, yaprak motifleri ve bu bezemeyi çevreleyen beyzi bir form oluşturan hançer yapraklar bulunmaktadır. Sayfanın alt kısmında da bu düzeni tamamlayan sınırlı sayıda yaprak motifi yer almaktadır. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen bir kompozisyon görülmektedir. Halkârî bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış ve altın tahrir çekilmiştir. Bezemeli alanların dış kısmına altın cetveller çekilerek sınırlandırılmış ve bezeme tamamlanmıştır (Resim 3).

Resim 4: Eserin 41b Varağı ve Çizimi

Eserin nohudi renkte olan 41b varağında nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkârî bezeme yapılmıştır. Altın cetvellerle çevrelenmiş yazı alanının iki kenarında tek dal üzerinde ve onu tamamlayan yan dallardaki hatâyî, dilimli ve sade yaprak motiflerinden müteşekkil bezemenin devamında geniş alana yayılmış $\frac{1}{2}$ simetrik bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde diğer motiflere oranla daha büyük, dilimli yapraklardan oluşan katmanlı bir hatâyî motifi bulunmaktadır. Bu motifin etrafında yer alan, sade hatâyî ve yaprak motifleriyle kompozisyon tamamlanmıştır. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen bir kompozisyon görülmektedir. Halkârî bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış ve altın tahrir çekilmiştir. Boşlukları tirfillerle dolduran sayfa bezemesinin dış kısmı altın cetvellerle sınırlandırılmıştır (Resim 4).

Resim 5: Eserin 45b Varağı ve Çizimi

Eserin nohudi renkte olan 45b varağında nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkârî bezeme yapılmıştır. Altın cetvellerle çevrelenmiş yazı alanının iki kenarda tek dal üzerinde ve onu tamamlayan yan dallardaki hatâyî, sade ve açık hançer yaprak motiflerinden müteşekkil bezemenin devamında geniş alana yayılmış $\frac{1}{2}$ simetrik bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde form itibarıyla servi ağacını andıran açık bir hançer yaprak motifi yer almaktadır. Bu kompozisyon yanlara açılan sade hatâyî ve yaprak motifleriyle çevrelenerek tamamlanmıştır. Sayfanın alt kenarında ise kompozisyonu tamamlayan sınırlı sayıda yaprak motifi bulunmaktadır. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen bir kompozisyon görülmektedir. Halkârî bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış ve altın tahrir çekilmiştir. Bezemedeki boşluklar tirfillerle doldurulmuş, altın cetvellerle sınırlandırılarak tamamlanmıştır (Resim 5).

Resim 6: Eserin 54b Varağı ve Çizimi

Eserin nohudi renkte olan 54b varağında, nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkârî bezeme yapılmıştır. Altın cetvellerle çevrelenmiş yazı alanının iki kenarında tek dal üzerinde ve onu tamamlayan yan dallardaki hatâyî ve sade yaprak motiflerinden müteşekkil bezemenin devamında geniş alana yayılmış saz yolu tarzında bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde kıvrılan iri açık hançer yaprak ve sırt kısmında yarım hatâyî, üzerinde ise penç motifi yer almaktadır. Bu kompozisyon sade hatâyî ve yaprak motifleriyle çevrelenerek tamamlanmıştır. Sayfanın alt kenarında sınırlı sayıda yaprak motifi bulunmaktadır. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen bir kompozisyon görülmektedir. Halkârî bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış ve altın tahrir çekilmiştir. Bezemenin dış kısmı altın cetvellerle sınırlandırılarak bezeme tamamlanmıştır (Resim 6).

Resim 7: Eserin 56b Varağı ve Çizimi

Cönkün nohudi renkte olan 56b varağında, nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkâri bezeme yapılmıştır. Altın cetvellerle çevrelenmiş yazı alanının iki kenarında tek dal üzerinde ve onu tamamlayan yan dallardaki hatâyî ve sade yaprak motiflerinden müteşekkil bezemenin devamında geniş alana yayılmış $\frac{1}{2}$ simetrik bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde, sayfa kenarlarından uzanan sade hatâyî ve yapraklı dallar kesişip, ardından yeniden yanlara açılarak beyzi bir form oluşturan ve kenar bezemeleriyle uyum içinde bir kompozisyon yer almaktadır. Sayfanın alt kenarında ise sınırlı sayıda yaprak motifi bulunmaktadır. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen bir kompozisyon görülmektedir. Halkâri bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış ve altın tahrir çekilmiştir. Bezemeli sayfa yine altın cetvellerle sınırlandırılarak tamamlanmıştır (Resim 7).

Resim 8: Eserin 60b Varacağı ve Çizimi

Eserin nohudi renkte olan 60b varağında nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkârî bezeme yapılmıştır. Altın cetvellerle çevrelenmiş yazı alanının üç kenarda tek dal üzerinde ve onu tamamlayan yan dallardaki hatâyî, dilimli ve sade yaprak motiflerinden müteşekkil bezemenin devamında geniş alana yayılmış $\frac{1}{2}$ simetrik bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde büyük ve çok başlı bir çiçek motifi yer almaktadır. Söz konusu motif, Hüsn-ü Yusuf çiçeğini andırmaktadır. Bu motifin etrafında yer alan, sade hatâyî ve yaprak motifleriyle kompozisyon tamamlanmıştır. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen bir kompozisyon görülmektedir. Halkârî bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış ve altın tahrir çekilmiştir. Boşlukları tirfillerle doldurulan sayfa bezemesinin dış kısmı altın cetvellerle sınırlandırılmıştır (Resim 8).

Resim 9: Eserin 67a Varağı ve Çizimi

Cönkün nohudi renkte olan 67a varağında, varağında nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkârî bezeme yapılmıştır. Altın cetvellerle çevrenmiş yazı alanının iki kenarda tek dal üzerinde ve onu tamamlayan yan dallardaki hatâyî, dilimli ve sade yaprak motiflerinden müteşekkil bezemenin devamında geniş alana yayılmış $\frac{1}{2}$ simetrik bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde diğer motiflere oranla daha büyük, dilimli yapraklardan oluşan gonca hatâyî motifi ve onu çevreleyen kıvrık iri saz yapraklar ve sade hatâyî motifleri bulunmaktadır. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen bir kompozisyon görülmektedir. Halkârî bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış ve altın tahrir çekilmiştir. Bezemedeki boşluklar tirfillerle doldurulmuş, altın cetvellerle sınırlandırılmıştır (Resim 9).

Resim 10: Eserin 71a Varağı ve Çizimi

Eserin nohudi renkte olan 71a varağında, nesih hattı ile meyilli olarak yazılan yazı alanının dört kenarına halkârî bezeme yapılmıştır. Altın cetvellerle çevrelenmiş yazı alanının iki kenarında tek dal üzerinde ve onu tamamlayan yan dallardaki hatâyî ve sade yaprak motiflerinden müteşekkil bezemenin devamında geniş alana yayılmış $\frac{1}{2}$ simetrik bir desen mevcuttur. Desenin merkezinde, sade hatâyî motifleri ile yanlara açılan hançer yapraklı kenar bezemeleriyle de uyum içinde bir kompozisyon yer almaktadır. Kenar bezemeleri kıvrımlı dallardan oluşan desenin sayfa ucu bezemesinde ise sayfaya dikey yönde gelişen $\frac{1}{2}$ simetrik bir kompozisyon görülmektedir. Halkârî bezemede motiflere altın sulandırma yapılmış, altın tahrir çekilerek yine altın cetvellerle sınırlandırılmıştır (Resim 10).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yazma eserler, dini, edebî ve ilmî içeriklerinin yanı sıra hat, tezhip, ebru, minyatür ve cilt sanatlarının en seçkin örneklerini bünyesinde barındırmaları bakımından önemli bir kültürel miras niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede cönkler ve cönklerde yer alan divanlar da söz konusu yazmalar arasında mühim bir değere sahiptir. Cönkler, halk edebiyatı ile klasik Türk edebiyatını bir araya getiren yapılarıyla dikkat çekmektedir.

Halk edebiyatı ürünlerini ihtiva eden cönkler genellikle daha sade yahut bezemesiz bir görünüm arz ederken, klasik edebiyat ürünü olan divan şiirlerini içeren ya da başlı başına divan niteliği taşıyan cönkler, kendilerine özgü tezyinî özellikleriyle yazma eserler arasında müstesna bir konuma sahiptir. Bu tür eserlerin zengin ve maliyetli tezyinatlarla bezenmiş olmasında, klasik edebiyatın saray çevresi gibi yüksek zümrelerde teşekkül etmesinin etkisi oldukça belirgindir.

Literatürde cönkler üzerine yapılan çalışmaların büyük ölçüde metin merkezli olduğu, buna karşılık tezyinî özelliklerine yönelik incelemelerin sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu çalışmada, söz konusu eksiklikten hareketle Yazma Eserler Kurumu kütüphanelerinde “cönk” başlığı altında kayıtlı 900’ü aşkın yazma eser fiziki ve tezyinî açıdan incelenmiş; bu inceleme neticesinde Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum Koleksiyonu’nda AEmnz 799 numarayla kayıtlı “Dîvân-ı Hâfız” adlı cönk formundaki yazma eser değerlendirmeye alınmıştır. H. 1041 / M. 1632 tarihinde Sadrâzam Mü’ezzinzâde Hâfız Ahmed Paşa tarafından kaleme alınan eser, mürettep bir Türkçe divan niteliği taşımaktadır. Müellifinin saray çevresine mensup olmasıyla ilişkili olarak, cildi dâhil olmak üzere tüm sayfalarının bezemeli oluşuyla dikkat çekmektedir.

Bezemeli cönlere nitelikli bir örnek teşkil eden “Dîvân-ı Hâfız” adlı eser, dikey biçimde, aşağıdan yukarı doğru, tûlanî şekilde açılmaktadır. Eseri kaplayan cilt, koyu kahverengi deriden hazırlanmış olup üzerinde “alttan ayırma şemse” tekniği uygulanmıştır. Cilt kabının merkezinde, dendanlarla şekillendirilmiş dikey formu bir şemse yer almakta; bu şemsenin içerisinde hatâyî, penç, yaprak ve rumî motiflerinden oluşan bir bezeme kompozisyonu bulunmaktadır. Söz konusu kompozisyon ¼ oranında simetrik olup, motifler derinin doğal renginde bırakılmış, zeminler ise altınla işlenmiştir.

Cönkün bazı yapraklarının şirazedden ayrılmak üzere ve 71 numaralı varagın kesilmiş olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, sonraki sayfaların numaralandırılmasının farklı rakamlarla yeniden yapılmasına yol açmıştır. Türkçe kaleme alınan nüsha, meyilli ve harekeli nesih hattı ile yazılmış olup yazılarda is mürekkebi ve yer yer kırmızı renkte mürekkep kullanılmıştır. Çoğu cönte sayfa renklerinin değişkenlik göstermesine karşın, bu eserde sayfaların bütününe nohudi renkte olduğu görülmektedir.

Eserden örneklem olarak seçili nohudi renkte 4a, 6a, 41b, 45b, 54b, 56b, 60b, 67a ve 71a varakları tezhip sanatı açısından incelenmiştir. İncelenen varaklarda yazı alanının altın cetvelle çevrelendiği görülmektedir. Uzun dikdörtgen formdaki sayfalarda yazı alanının şiraze kısmına yakın ve dikey dikdörtgen biçimde konumlandırılması, sayfa ucunda yan ve dip kısımlara oranla daha geniş bir bezeme alanı oluşmasını sağlamıştır. Bu durum, özellikle uç kompozisyonlarında daha zengin ve dikkat çekici bezeme düzenlerinin oluşturulmasına imkân tanımıştır. Sayfa bezemeleri eserin formuna göre şekillenmiştir. Toplam 80 varaktan oluşan eserin 160 sayfasının tamamı, altın ile sulandırma tekniği uygulanıp, altın tahrir çekilerek halkâri üslupta bezenmiştir.

Halkârî bezemelerde stilize bitkisel motifler tercih edilmiştir. Yan pervazlarda çoğunlukla küçük ve sade hatâyîler ile sade ve dilimli yaprak motifleri kullanılırken, sayfa uçlarında bunlara kıyasla daha iri ölçekte ve çeşitli formlarda hatâyî ve saz yapraklarına yer verilmiştir.

Bütün varakların renk, cetvel, sayfa düzeni, bezeme anlayışı aynı olmakla beraber halkârî kompozisyonlar farklılık gösterir. Bu kompozisyonların belirli sayfa aralıklarında tekrarlandığı veya benzer varyasyonlarla uygulandığı tespit edilmiştir.

XVII. yüzyıla tarihlenen bu yazma, genel üslup özellikleri itibarıyla XVI. yüzyıl klasik dönem tezhip anlayışının devamı niteliğindedir. Ayrıca eserin bezeme kalitesi, motif zenginliği ve kullanılan tekniklerin mahiyeti ve maliyeti göz önünde bulundurulduğunda, bu cönkün saray çevresinde ya da saray sanatkarları tarafından hazırlanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Nitekim Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde bulunan Y/212 numaralı cönk ile gösterdiği benzerlikler de bu tür eserlerin belirli bir sanat çevresinde üretildiğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak “Dîvân-ı Hâfız” adlı bu cönte görülen bezeme, cönklerin genel olarak bezemesiz eserler olduğu yönündeki yaygın kanaati sorgulamaya açmaktadır. Bu tür örnekler, cönklerin yalnızca metin derlemeleri olarak değil, aynı zamanda yüksek estetik ve sanatsal değere sahip müzeyyen yazmalar olarak da değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akün, Ö. F. (1994). Divan edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 389-427). TDV Yayınları.
- Aydın, A. & Uysal, A. (2013). Hafız Ahmet Paşa’nın sıra dışı şiirleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 69–86. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.694>
- Duran, G. (2008). *Ali Üsküdarî: tezhip ve ruganî üstadı, çiçek ressamı* (1. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.
- Emlak, S. (2020). Bir cönk’ün tezyinatına dair değerlendirmeler. *Uluslararası Dede Korkut Türk Kültürü, Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, 3, 273-288. ISBN: 978-625-7897-91-43
- Emlak, S. (2022), Natüralist üsluptaki çiçek resimleri: Hoca Sadeddin Efendi’nin Selimname’si. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 7, 179-202.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk edebiyatına giriş*. Akçağ Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1993). Cönk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (Cilt 8, s. 73–75). TDV Yayınları.
- İsen, M., Horata, O., Macit, M., Kılıç, F. & Aksoyak, İ. H. (2011). *Eski Türk edebiyatı el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Kaya, D. (2007). Kültürümüzde cönklerin önemi ve Sivas kaynaklı cönkler. *kültürümüz ve kitap: Sivas Kemal İbn-İ Hümmam Vakfı kültürümüz ve kitap sempozyumu (4-6 Mayıs 2007)* İçinde (Ss. 254-263). Sivas Kemal İbn-İ Hümmam Vakfı Yayınları.

- Kayalık Şahin, D. (2015). “Cönk” terimi ve cönkler üzerine bir bibliyografya denemesi. *Journal Of Turkish Studies*, 10(12), 709–726. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8567>
- Köksal, M. F. (2017). Divan şiiri-cönk ilişkisi ve “cönk” redifli gazeller. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 247-290. <https://doi.org/10.21497/sefad.328602>
- Köprülü, O. F. (1997). Hafız Ahmed Paşa. *TDV İslâm Ansiklopedisi* İçinde (Cilt 15, s. 84-85). TDV Yayınları.
- Mermer, A., Alıcı, L., Eflatun, M., Bayram, Y. & Keskin, N. K. (2012). *Eski Türk edebiyatına giriş*. Akçağ Yayınları.
- Pala, İ. (2008). *Divan edebiyatı* (21. baskı). Kapı Yayınları.
- Tosun, S. (2011). *Hâfız Ahmed Paşa divanı ve incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. (Tez No. 298379).
- Uysal, A. (2010). *Hâfız Ahmed Paşa divanı (metin-inceleme)* [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi. (Tez No. 260383).